

УДК 37(091)-051 Зеньковський

Лавріненко О. А.

ПСИХОПЕДАГОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ В. В. ЗЕНЬКОВСЬКОГО (1881–1962 рр.)

У статті розкриті складники психопедагогічної концепції українського педагога, психолога і богослова – В. В. Зеньковського (1881 – 1962 рр.). Обґрунтовані провідні теоретичні й методологічні принципи єдності педагогіки і психології в цілісному розвитку особистості, що стали основоположними в поглядах ученого на сутність і специфіку виховання дитини, формування її свободи, моральності, духовності. Зазначено, що цілісний аналіз психопедагогічних поглядів В. Зеньковського дозволяє звернути увагу на той факт, що саме у релігійному житті людина зобов'язана нести тягар свободи і не має права скидати його з себе.

Ключові слова: В. В. Зеньковський, психопедагогіка, свобода, особистість, виховний процес.

Неспростовною тезою є те, що дві найважливіші сфери наукового й духовного розвитку людини, її соціально-культурного відтворення, дві навчальні дисципліни, дві практичні галузі, – педагогіка і психологія, – постійно знаходяться й розвиваються в діалозі. Проблема діалогу педагогіки й психології може розглядатися як особлива наукова і прикладна задача, що має свою ексклюзивну історичну, філософську, методологічну й прагматичну логіку. І педагогіка, і психологія впродовж тисячоліть, розвиваючись у структурі філософського знання, вступали у постійний взаємо-збагачуючий діалог.

І. Зязюн, ведучи мову про сутність психопедагогіки як науки, відзначав: «Методологічний аналіз дозволяє стверджувати, що в якості загального й об'єктивного простору для педагогіки і психології є освіта, освітній процес. Предметні сфери педагогіки і педагогічної психології в усталених варіантах підручників мають спільні окреслення: так, предметом педагогіки називають виховні відношення, які забезпечують розвиток людини, а предметом педагогічної психології є факти й закономірності розвитку особистості й психології людини в освітньому процесі. Націленість на розвиток людини як загальний гуманістичний ідеал наук – це і є їх об'єднуюча філософсько-антропологічна ідея» [5].

Специфічна особливість суб'єкта педагогічної діяльності – вчителя полягає в тому, що він – основний інструмент процесу. Його особистісні якості, досвід, зовнішність, манери, поведінка – все впливає на учня. Спільний характер педагогічної діяльності (у самореалізації сукупності вимог учителем й учнями) передбачає необхідність високого рівня підготовки вчителя і його постійного самовдосконалення.

Пріоритетної важливості набуває педагогічна спрямованість особистості вчителя. Це, передусім, мотиваційна зумовленість дій, вчинків, усієї поведінки конкретними життєвими цілями, джерелами яких є потреби, суспільні вимоги до його особистості.

Педагогічна спрямованість вчителя виявляється по-різному. Вона може бути орієнтованою на професійне самоствердження, на засоби педагогічного впливу, на учня, на учнівський колектив, на освітні й виховні цілі. Спрямованість на досягнення основної цілі педагогічної діяльності й педагогічної дії – створення умов для гармонійного розвитку особистості дитини – завжди повинна бути гуманістичною і базуватися на трьох континуум-засадах психологічної науки – інтелекті, афекті і волі зі включенням відчуття, уваги, сприймання, пам'яті, мислення, уяви. «Педагогіка – це психологія в педагогічній дії. Вона завжди була, є й буде психологічною педагогікою», – стверджував І. Зязюн.

Яскравим представником української психопедагогічної школи можна поправу вважати Василя Васильовича Зеньковського (1881–1962 рр.). Чомусь російські історики педагогіки та педагогічні персонографісти в один голос твердять, що В. Зеньковський – це російський священик і педагог, хоча й замовчують необґрунтовано важливі факти із його біографії, а саме:

- народився 4 липня 1881 року у місті Проскуріві (нині м. Хмельницький);
- у 1882 р. родина Зеньковських за службовою необхідністю переїхала із м. Проскурова до м. Ямполья Подільської губернії. Там батько отримав посаду штатного наглядача Ямпільського міського училища, а згодом і маленкий Василь пішов навчатись до того ж училища;
- коли хлопцю виповнилось одинадцять років, батьки відвезли його до м. Києва, де він закінчив гімназію та історико-філологічний факультет університету Св. Володимира. Здібного до науки юнака залишили при університеті й після дворічного наукового відрядження до Німеччини та Італії, він

захистив дисертацію та став професором університету Св. Володимира. Одночасно В. Зеньковський став видним релігієзнавцем та громадським діячем православ'я, був засновником та головою Київського релігійно-філософського товариства;

– у травні-жовтні 1918 р. В. Зеньковський увійшов до складу уряду УНР гетьмана Скоропадського і обіймав посаду Міністра віросповідань. За його ініціативи у цей нелегкий час було скликано Український Собор. Він же порушив важливе питання українізації богослужіння, зокрема перекладу Біблії і богослужбових книг на українську мову;

– восени 1918 р. професор В. Зеньковський як почесний гість, був присутнім на відкритті Кам'янець-Подільського українського університету (нині Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка). Лише в еміграції з 1919 р. В. Зеньковський, видає ряд статей і праць, що виключно асоціюються з російською освітою, релігійно-філософською думкою: «Русские мыслители и Европа», «Проблемы воспитания в свете христианской антропологии», «Основы христианской философии», «Апологетика», а також численні роботи, присвячені гносеології, космології, релігійній педагогіці [8].

Чому ж усе-таки В. Зеньковського можна вважати психопедагогом? У ХХ ст. професором Ліверпульського університету Едвардом Стоунсом у науковий обіг уведений термін «психопедагогіка». Його він трактує як «використання теоретичних принципів психології у практиці навчання». Цю ідею сповідував і В. Зеньковський ще задовго до офіційного введення до тезаурусу психолого-педагогічної науки поняття «психопедагогіки». Серед основних теоретико-методологічних принципів, розроблених В. Зеньковським у царині психопедагогіки можна виокремити:

1. Розвиваючи свою концепцію освіти особистості, В. Зеньковський підходив до неї як до феномену, що має свою власну логіку розвитку, відносну незалежність і самостійність по відношенню до зовнішнього середовища, що відрізняється здатністю до саморозвитку, саморуку і самотворчості.

Займаючись педагогічними дослідженнями, В. Зеньковський приходив до висновку, що в сфері сучасної освіти справа виховання полягає в розвитку і розкритті особистості дитини, тих дарів і сил, якими вона потенційно володіє, її своєрідності. І це зумовлює основне, центральне значення категорії особистість у педагогіці, накладає певні вимоги до організації і реалізації освітнього процесу. Однак, знання і навички, які прагнуть прищепити дитині повинні бути не механічно закріплені в його особистості, а внутрішньо пов'язані з її ціннісно-світоглядним внутрішнім життям. В. Зеньковський підкреслював: «Особистісна значимість придбаних знань і умінь буде забезпечувати ефективність педагогічної діяльності, її плідність. Обійти ж особистість, як-то безособово прищепити їй що-небудь, значить, по суті знищити всі начала особистості» [8].

2. Принцип індивідуальності особистості В. Зеньковський розглядав як провідний принцип виховання й освіти, відстоюючи, однак, примирення «правди індивідуалізму» з «правдою універсалізму», маючи на увазі зв'язок індивідуального і колективного в розвитку особистості.

3. У наукових поглядах і психопедагогічних пошуках В. Зеньковського однією з найважливіших була проблема свободи, глибоке переконання в праві людини на свободу. В цілому його позиції співпадають із поглядами І. Зязюна, який звертався до теми «виховання до свободи» в авторській психопедагогічній теорії. Розглядаючи вчення В. Зеньковського, можна стверджувати, що цей компонент найбільш повно представлений в релігійно-християнських концепціях свободи, в яких вона виступає передусім як категорія духовна. «Свобідна» людина – це людина, яка сприймає Бога не лише розумом, але й серцем. Чим більшою мірою людина вважає себе свобідною, покладаючись на свій розум, тим більше вона стає рабою того, що веде за собою «розумна практика». «Свобода досягається шляхом не лише опанування (експансії) світу, але й відчуження (відмови) від частини своїх набутих суб'єктивних можливостей. Формами такого відчуження є трансцендентальність, медитація, за яких відбувається вихід людини за межі буття і проблем суєтного світу, постійне подолання себе. Особистість не може існувати, якщо немає трансцендентності. Реалізуючи себе, особистість трансцендує», – відзначав І.А. Зязюн [6].

Розуміння духовно-раціонального компоненту свободи В. Зеньковський досить-таки обмежує можливості його розвитку в умовах світської освіти. Тим не менше однією з форм вияву духовно-іраціонального компоненту особистісної свободи в школярів різного віку є їхня схильність до уяви і фантазії. Дитячі фантазії неможливо пояснити, послугуючись лише парадигмою раціонального мислення. У цих фантазіях, так як і в переживаннях, прагненнях, уяві, мріях, виявляється іраціональне начало. У зв'язку з цим бажання і вміння педагога зрозуміти свого учня, надати йому можливість виразити свої фантазії в різних формах мистецтва, наприклад (малюнок, музика, танок) можна розглядати як один із засобів розвитку духовно-іраціонального потенціалу особистісної свободи [6].

Цілісний аналіз психопедагогічних поглядів В. Зеньковського дозволяє звернути увагу на той факт, що саме у релігійному житті людина зобов'язана нести тягар свободи і не має права скидати його з себе. Бог приймає лише «свобідних», лише «свобідні» йому потрібні. Великий Інквізитор у Вчення мислителя стали подібними до роздумів філософа і письменника Ф. Достоевського, який писав: «Ворог свободи і ворог Христа, говорить з докором Христу: «Ти забажав свободної любові людини, щоб свобідно вона пішла за тобою, спокушена і полонена Тобою» [1]. Ф. Достоевський порушує питання про

християнську свободу на релігійній основі. За його вченням людина повинна винести тягар свободи, щоб урятуватися. Християнська релігія є свободою в Хресті. Примусове спасіння неможливе і непотрібне. Свобода в християнстві повинна бути усвідомленою як зміст християнської релігії. Християнство є релігією свободи. Християнству безмірно дорога свобода, тому що вона є пафосом віри [1].

Якщо уважно проаналізувати бачення свободи В. Зеньковського, то можна констатувати: таїнство свободи – пробний камінь істинної містики і істинної філософії. Де немає свободи, де свобода раціоналізується, де свобода тоне в пантеїстичному океані, де свобода тлумачиться в душі теософічної еволюції, де свобода заворожена магією природності, там немає справжньої містики, там філософія збилася з праведного шляху. «Свобода утаємничена, одвічна, висхідна, бездонна, безпідставна, ірраціональна» [6].

4. Важливим складником психопедагогічної концепції В. Зеньковського стала ідея «ієрархічної конституції» людської особистості, ієрархічного ладу душі. Вчений заперечував можливість «гармонійного» розвитку особистості, оскільки психічні процеси формуються і протікають нерівномірно: розум, почуття і волю по їх значенню в ряду психічних явищ ні в якому разі не можна ставити поруч. Всі психічні процеси – пам'ять, увага, мислення залежать від емоційної енергії. Саме вона має відігравати провідну роль у творчій силі і ритмі всього життя людини. «Наша душа, таким чином, побудована ієрархічно; центр її – емоційна сфера, а сфери розуму і волі, що не зводяться до емоційної сфери, в той же час залежать від неї», – наголошував В. Зеньковський [2].

Варто відзначити, що ідея ієрархічної будови особистості в подальшому була покладена В. Зеньковським в основу періодизації дитинства: тіло – душа – дух, з вимогою врахування специфіки ступенів духовного розвитку при доборі завдань і засобів виховання – від народження до 6 років, від 7 до 12, від 13 до 15, від 16 до 18 років.

У психологічних працях, присвячених розвитку особистості, В. Зеньковський стверджує, що особа може бути зрозуміла тільки в усій своїй цілісності. Це, між іншим, стало його життєвим і науковим кредом. У багатьох роботах учений повторював одну й ту ж думку: особистість і її індивідуальність «не тільки дана, але вона задана». Особливо це стосується дитячої особистості. Цілісність особистості В. Зеньковський убачав у єдності інтелектуалізму і емоціоналізму, раціоналізму і ірраціоналізму людської душі, єдності виховання і освіти, у зверненні до «глибинної» психології особистості. Натомість, вчений чомусь палко переконував у необхідності відмови від ідеалу «гармонійного розвитку особистості», який дає ідилічну і нереальну картину паралельного розвитку всіх сил і здібностей дитини.

Є. Осовський, досліджуючи антропологічні погляди В. Зеньковського, відзначив його несприйняття поглядів на сутність педагогічного інтелектуалізму, пов'язаних із ім'ям Гербарта, оскільки в часи життя вченого робота в школі визначалася двома завданнями: повідомити учневі деякі певні знання і навички й дати їм «загальну» освіту, розвинути сили розуму, майже не звертаючи при цьому уваги на всі інші процеси. Він не заперечував зовсім виховуючого значення навчання, але стверджував, що «школа немов не хоче знати про всю ту складну душевну роботу, яка відбувається в душі дитини. Навчання важливе, але не головне завдання школи. Увесь сенс дитинства полягає у підготовці до самостійного творчого життя і охорона та розвиток творчих сил у нас, творчі основи душі є першочерговим завданням виховного процесу в школі» [7]. Таким чином, одним із пріоритетних завдань школи В. Зеньковський уважав охорону емоційного здоров'я і сприяння нормальному розкриттю в учнів емоцій, гармонійного розвитку особистості.

5. Виховний процес має враховувати естетичні, інтелектуальні й релігійні засадничі принципи. Естетичному вихованню В. Зеньковський відводить у власній психологічній і педагогічній творчості значну роль, виділяючи дві функції цього напрямку: нижчу і вищу. Нижча функція естетики, на переконання вченого, служить для розваг та ігор, вища – живить душу через залучення її до краси. Обидві ці функції пов'язані одна з одною, взаємодоповнюють і взаємозбагачують одна одну. Виконуючи тільки нижчу функцію, естетичне виховання може привести до безплідності споглядання, що не приводить до естетичного натхнення, а виконуючи тільки вищу функцію, воно може привести до відриву від живої реальності.

Важливість інтелектуального виховання незаперечна. Воно має розвивати ініціативу розуму, інтуїцію, творчі сили, розширювати світогляд. Релігійне ж виховання за В. Зеньковським повинно відбуватися в пошуках істини, правди, за участю в житті церкви. Особливе місце вчений відводив розвитку релігійного натхнення, заглибленості душі в церковне життя. Причому, для релігійного виховання важливо враховувати принципи християнської антропології. Всі ці принципи мають місце і в сучасній школі, можливо, не зовсім так, як у розумінні вченого, але жодному з них не можна відмовити у важливості і значимості, адже «у вихованні ми ведемо дитя, допомагаємо йому» [2, с. 15]. Аксиомою для сучасного вчителя є й те, що провідним завданням педагога у вихованні дітей стає «запалити дитячу душу любов'ю до добра і правди» [3, с. 245].

Отже, ведучи мову про психопедагогічні засади наукових поглядів В. Зеньковського, можна стверджувати, що вчений обстоював надзвичайно принципову позицію, що є актуальною й сьогодні: педагогові необхідно домагатися, аби кожен суб'єкт учіння навчальне завдання робив предметом своєї

свідомості (засвоював завдання як особистісну задачу для вирішення). Досвід відповідального виконання навчальних завдань полягає в системі закріплених прийомів поведінки: засвоєння змісту і віднесення цього завдання до себе; створення наміру виконати його; планування своїх дій; врахування термінів закінчення справи; звичка доводити справу до кінця. Необхідно так організувати діяльність суб'єктів учіння, щоб у них створювалися звички поведінки, які забезпечують виконання навчальних обов'язків, а потім на основі цих звичок і відповідальні способи поведінки.

Використані джерела

1. Достоевский Ф.Н. Малое собрание сочинений. Санкт-Петербург, 2011. 795 с.
2. Зеньковский В.В. Педагогика и психология. *Русская школа за рубежом*. 1924. Кн. 9. С. 1–21.
3. Зеньковский В.В. Проблемы воспитания в свете христианской антропологии. Клин : Фонд «Христианская жизнь», 2002. 272 с.
4. Зеньковский В.В. Что и как воспитывать. *Проблемы воспитания в свете христианской антропологии*. Клин: Фонд «Христианская жизнь», 2002.
5. Зязюн І.А. Психопедагогіка учительської дії: доповідь на методологічному семінарі для аспірантів, докторантів ІПООД НАПН України: [стенограма]. *Із фондів меморіального музею-садиби академіка І.А. Зязюна НПУ імені М.П. Драгоманова*.
6. Зязюн І.А. Філософія педагогічної дії. Черкаси, 2008. 408 с.
7. Осовский Е.Г. «Заглядывая в глубины детской души...»: В.В. Зеньковский как педагог-антрополог. URL : https://www.bim-bad.ru/biblioteka/article_full.php?aid=568.
8. Юхимович О.А. В.В. Зеньковский – відомий подільський педагог. *Матеріали ІІІ науково-краєзнавчої конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України»*. Хмельницький, 2011. С. 547–554.

Lawrinenko O.

PSYCHOPEDAGOGICAL DETERMINANTS OF SCIENTIFIC REVIEWS V. V. ZENKOVSKY (1881-1962)

The article reveals the components of the psycho-pedagogical concept of the Ukrainian teacher, psychologist and theologian – V. V. Zenkovsky (1881 – 1962). The basic theoretical and methodological principles of the unity of pedagogy and psychology in the integral development of the personality, which became fundamental in the views of the scientist on the essence and specificity of the upbringing of the child, the formation of her freedom, morality, and spirituality, have been substantiated. It is noted that the holistic analysis of psycho-pedagogical views of V. Zenkovsky makes it possible to draw attention to the fact that it is in religious life that a person is obliged to bear the burden of freedom and has no right to drop it from himself.

An important component of the psycho-pedagogical concept of V. Zenkovsky was the idea of "hierarchical constitution" of the human person, the hierarchical order of the soul. The scientist denied the possibility of "harmonious" development of personality, as mental processes are formed and proceed unevenly: the mind, feeling and will on their meaning in a number of mental phenomena, in no case can not be placed next. It was emphasized that the importance of intellectual education is indisputable. It must develop the initiative of reason, intuition, creativity, and expanding the worldview.

It is noted that the scientist advocated an extremely basic position, which is also relevant today: the teacher must be persuaded that every subject of study should make the study subject the subject of his consciousness (he assimilates the task as a personal problem to be solved). The experience of responsible execution of educational tasks is in the system of fixed methods of behavior: assimilation of content and assignment of this task to itself; creating the intention to execute it; planning of their actions; considering the terms of the end of the case; the habit of bringing the matter to the end. It is necessary to organize the activities of the subjects of learning to create habits of behavior that ensure the performance of training responsibilities, and then based on these habits and responsible behaviors.

Key words: V.V. Zenkovsky, psychopedagogical, freedom, personality, educational process.

Стаття надійшла до редакції 04.06.2018 р.